

*Н. М. КОНОНЕНКО, кер. районної психол. служби відділу освіти
(Кобеляцька райдержадміністрація Полтавської області)*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СИСТЕМИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ УЧИТЕЛІВ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВАХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 11, с. 194–197

Аналізується оптимізація соціально-психологічного клімату в учительських та учнівських колективах на прикладі діяльності центру психологічної служби. Наводяться результати дослідження міжособистісних стосунків у шкільному колективі.

Оптимізація соціально-психологічного клімату (СПК) в учительських та учнівських колективах є важливим фактором сприяння розвитку демократизації, гуманізації відносин учасників навчально-виховного процесу в установах освіти.

Діяльність центру психологічної служби Кобеляцького району протягом чотирьох останніх років спрямована на такі аспекти:

- вивчення явища СПК (його змісту, структури, факторів, що впливають на СПК, критеріїв оцінки його сприятливості);
- оволодіння методами дослідження та діагностики СПК;
- діагностика СПК, аналіз результатів і розробка шляхів оптимізації СПК в учнівських та учительських колективах.

Як підтверджують результати наших досліджень, однією з важливих умов підвищення рівня сприятливості СПК в учнівських колективах є забезпечення психологічної підготовки класних керівників, спрямованої на формування сприятливого СПК в учнівських класах.

У жовтні 2001 р. на базі районного центру психологічної служби було організовано психологічну підготовку 27 класних керівників 10–11-х класів з 13 середніх загальноосвітніх шкіл I–III ступенів.

Програма навчання складалася з шести занять, змістом яких було оволодіння знаннями щодо структури особистості, міжособистісних сто-

сунків, соціально-психологічного клімату, взаємозалежності системи міжособистісних стосунків учителів і соціально-психологічного клімату в колективах учнів.

Психологічна підготовка вчителів здійснювалась у формах лекцій і практичних занять.

Розробка практичних занять здійснювалась на основі результатів діагностики, проведеної з класними керівниками та класами, у яких вони працюють.

Зокрема, у дослідженні ставлення класного керівника до свого актуального “я” і сприйняття педагога учнями було використано методику “Квантифікація міжособистісних стосунків і Я-концепція” (тест Т. Лірі [5]). Для діагностики СПК було застосовано методику соціально-психологічної самоатестації малої групи як колективу Р. С. Немова [3] і методику “Визначення соціально-психологічного клімату в соціальній групі” [6].

Діагностику класних керівників та учнівських класів було здійснено перед початком занять з групою класних керівників старших класів і після їх завершення.

Порівняння одержаних результатів за кожною з методик свідчить про появу позитивних тенденцій (табл. 1).

Максимальна оцінка рівня за кожним типом міжособистісних стосунків – 16 балів – була поділена на чотири ступені вираженості ставлення [5]:

**Порівняльний аналіз міжособистісних стосунків класних керівників з учнями,
здійснений перед початком навчання педагогів і після його завершення**
(% у загальній кількості опитаних педагогів та учнівських класів)

Тип міжособистісних стосунків	Самооцінка класними керівниками								Оцінка учнями							
	перед початком навчання				після завершення навчання				перед початком навчання				після завершення навчання			
	0-4	5-8	9-12	13-16	0-4	5-8	9-12	13-16	0-4	5-8	9-12	13-16	0-4	5-8	9-12	13-16
1. Владно-лідуючий	14,8	66,7	14,8	3,7	7,4	85,2	7,4				11,1	77,8	11,1		29,6	70,4
2. Незалежно-домінуючий	37,0	55,6	7,4		44,4	55,6				88,9	11,1			100		
3. Прямолінійно-агресивний	7,4	85,2	7,4		14,8	85,2				74,1	25,9			100		
4. Недовірливо-скептичний	44,5	33,3	22,2		63,0	37,0			51,9	40,7	7,4		51,9	48,1		
5. Покірно-сором'язливий	14,8	55,6	29,6		14,8	81,5	3,7		7,4	88,9	3,7		11,1	88,9		
6. Залежно-слухняний	7,4	70,4	22,2		14,8	85,2				85,2	14,8			92,6	7,4	
7. Співробітничко-конвенційний		25,9	59,3	14,8		66,7	33,3			18,5	74,1	7,4		25,9	74,1	
8. Відповідально-великодушний	11,1	18,5	59,3	11,1		66,7	33,3			22,2	70,4	7,4		29,6	70,4	

0-4	— низький	}	адаптована поведінка
5-8	— помірний		
9-12	— високий	}	екстремальна поведінка
13-16	— екстремальний		

Як бачимо, за самооцінкою вчителів щодо владно-лідуючого типу стосунків, перед навчанням екстремальна поведінка була притаманна 18,5 % учителів, а після навчання — 7,4 % учителів.

На думку учнів, за цим же типом стосунків екстремальна поведінка була притаманна 88,9 % класних керівників, а після навчання — 70,4 %, причому, за оцінкою учнів, відсутній найвищий екстремальний ступінь вираженості ставлення (13-16 балів).

За самооцінкою вчителів щодо співробітничко-конвенційного типу стосунків перед навчанням екстремальна поведінка була характерною для 74,1 % учителів, після навчання — для 33,3 %. На думку учнів, цей показник зменшився з 81,5 до 74,1 %.

Відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків відповідно мав екстремальний прояв вираженості, за самооцінкою вчителів, у 70,4 % перед навчанням і 33,3 % після завершен-

ня навчання. На думку учнів, цей показник зменшився після завершення навчання педагогів з 77,8 до 70,4 %, причому в оцінці учнями і співробітничко-конвенційного, і відповідально-великодушного типів міжособистісних стосунків відсутній найвищий екстремальний ступінь вираженості ставлень (13-16 балів).

Тенденція до перебудови поведінки вчителів, за оцінкою учнів і самих учителів, від екстремальної до адаптованої за окремими типами міжособистісних стосунків має не дуже значущий відсотковий показник, але ця тенденція є послідовною і стійкою, що дає підстави очікувати більш серйозних результатів, продовжуючи роботу в цьому напрямку. Якщо зміна переважаючих типів ставлення людини, пов'язаних з характером, майже неможлива, то шлях від екстремальної до адаптованої поведінки можливий у процесі підвищення рівня психологічної грамотності класних керівників.

Тенденцію до зміни поведінки педагогів (за їх самооцінкою та на думку учнів) від екстремальної за окремими типами міжособистісних ставлень до адаптованої бачимо, порівнюючи середній бал за кожним з восьми типів міжособистісних ставлень (табл. 2).

Таблиця 2

Типи міжособистісних стосунків класних керівників з учнями
(середній показник у балах за масивом опитаних педагогів і учнів)

Тип міжособистісних стосунків	Самооцінка класними керівниками		Оцінка учнями	
	перед початком навчання	після завершення навчання	перед початком навчання	після завершення навчання
1. Владно-лідуючий	6,41	6,63	10,65	9,25
2. Незалежно-домінуючий	5,22	4,85	7,22	6,91
3. Прямолінійно-агресивний	6,63	5,59	7,56	6,99
4. Недовірливо-скептичний	5,59	4,33	5,02	4,68
5. Похірно-сором'язливий	7,26	6,07	6,36	5,93
6. Залежно-слухняний	6,96	5,85	7,72	7,32
7. Співробітницько-конвенційний	9,59	7,85	10,14	9,41
8. Відповідально-великодушний	9,44	7,96	10,01	9,28

Таблиця 3

Порівняльний аналіз учнівських класів за рівнем розвитку і ступенями вираженості компонентів їх структури перед навчанням класних керівників (I зріз) та після його завершення (II зріз)
(на думку учнів, %)

Рівень розвитку	Зріз	Рівень розвитку класу	Відповідальність	Колективізм	Згуртованість	Контактність	Відкритість	Організованість	Інформованість
Дуже високорозвинений колектив, 5,0–6,0	I					3,7			
	II					3,7			7,4
Високорозвинений колектив, 4,5–4,9	I				3,7	7,4		7,4	14,8
	II	11,1	7,4	3,7	3,7	11,1		11,1	11,1
Середньорозвинений колектив, 4,0–4,4	I	18,5	14,8	14,8	11,1	7,4	14,8	7,4	11,1
	II	11,1	11,1	14,8	22,2	18,5	14,8	11,1	14,8
Слаборозвинений колектив, 3,5–3,9	I	11,1	14,8	22,2	14,8	18,5	7,4	11,1	22,2
	II	51,9	51,9	55,6	44,5	33,3	44,4	44,4	48,2
Нерозвинений колектив, <3,5	I	70,4	70,4	63,0	70,4	63,0	77,8	74,1	51,9
	II	25,9	29,6	25,9	29,6	33,4	40,8	33,4	18,5

Як бачимо, середній бал, виставлений учнями педагогам після завершення навчання за владно-лідуючим типом стосунків, хоча й не належить до адаптивного варіанта, але знизився на 1,4 бала (8,75 %); наблизились до адаптивного варіанта середні бали, виставлені учнями за співробітницько-конвенційним типом стосунків (середній бал знизився на 0,73 бала (4,6 %) і за відповідально-великодушним типом стосунків (середній бал знизився на 0,73 бала, тобто 4,6 %).

Ми припускаємо, що позитивні зміни в оцінці учнями типів міжособистісних стосунків класних

керівників перебувають у взаємозалежності з підвищенням балів, виставлених учнями під час оцінювання рівнів розвитку класних колективів і ступенів вираженості компонентів їх структури (табл. 3).

Відмінність результатів діагностики перед навчанням класних керівників і після його завершення доволі значуща.

Перед навчанням за рівнем розвитку класу на найнижчому рівні (група нерозвинена) себе оцінювали 70,4 % класів, а після завершення навчання – 25,9 %. На рівень вище (група слаборозвинена) оцінили рівень розвитку класу 11,1 %

(I зріз) і 51,9 % (II зріз); середньорозвиненим і високорозвиненим свій колектив вважали відповідно 18,5 % (I зріз), 22,2 % (II зріз).

Після навчання класних керівників змінилася структура класів за вагою її компонентів: підвищилися оцінки, дані учнями, поряд з іншими компонентами структури за показниками відповідальності, організованості, і це дає змогу припустити, що однією з причин підвищення рівня розвитку класів є зменшення значення авторитарного типу стосунків класного керівника з дітьми.

Тенденцію до підвищення рівня сприятливості соціально-психологічного клімату спостерігаємо і за результатами діагностики учнівських класів з методикою "Вивчення соціально-психологічного клімату в соціальній групі" (табл. 4).

Таблиця 4

Типи соціально-психологічного клімату в учнівських класах до навчання класних керівників та після його завершення
(на думку учнів, %)

Тип СПК	До навчання класних керівників	Після завершення навчання класних керівників
Несприятливий, -3-0,5		
Нестійкий, -0,4 + 1,4	92,6	37,0
Сприятливий, + 1,5 + 3	7,4	63,0

Як бачимо, після завершення навчання педагогів сприятливим вважають СПК у своїх класах на 55,6 % учнів більше, ніж до їх навчання.

Отже, можна припустити, що позитивні тенденції в оцінюванні учнями типів стосунків класних керівників і підвищення рівнів сприятливості соціально-психологічного клімату в учнівських класах пов'язані з проведеним з педагогами навчанням, спрямованим на підвищення їхньої психологічної грамотності.

Рівень знань класних керівників підвищився з питань змісту соціально-психологічного клімату та його структури на 63 %, з проблем міжособистісних стосунків — на 55 %, рівень практичних навичок при виконанні практичних занять — на 48 %.

Таким чином, однією з важливих умов забезпечення демократизації навчально-виховного процесу, оптимізації сприятливого СПК в учнівських класах є підвищення рівня психологічної грамотності педагогів.

Література

1. Гільбух Ю. З., Киричук О. В. Шкільний клас: як пізнати і виховувати його душу. — К., 1996.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти: Моногр. — К.: Ніка-Центр, 2000.
3. Немов Р. С. Практическая психология: Учеб. пособие. — М.: Гуманитарно-издат. центр "Владос", 1997.
4. Парыгин Б. Д. Социальная психология: Проблемы методологии и теории. — СПб., 1999.
5. Рван А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. — СПб.: Питер, 1999.
6. Управлінське спілкування керівників закладів освіти: Програма спецкурсу для закладів фахового удосконалення керівників закладів середньої освіти / Уклад. Н. І. Карасьова; За ред. Л. М. Карамушки. — К., 1997.